

MINNE MATKA?

Kommentteja uusista tieto-, todellisuus- ja ihmiskäsityksistä opetussuunnitelma- ja arvokeskustelun filosofisina taustoina

Shalom!

Tahdon jakaa kanssanne joitakin ajatuksia eräistä opetussuunnitelma- ja arvokeskustelun filosofisista taustoista. Esitykseni otsikossa mainitaan kolme tuollaista taustaa: tieto-, todellisuus- ja ihmiskäsitykset. Nämä kytkeytyvät monin tavoin seminaarimme varsinaiseen teemaan, koulutukseen ja arvoihin, kuten kuviosta ehkä näkyy.

maailmankatsomus	ü	suuntaa ja ohjaa valintoja		úkasvatus, koulutus
		³ tuottaa ja kiteyttää,	³	
		huolehtii jatkuvuudesta		

maailmankatsomus . ideologia (väljästi)

maailmankatsomukseen kuuluu mm.

- tieto- ja todellisuuskäsitykset
- ihmis- ja yhteiskuntakäsitykset
- arvot ja arvostukset

Spesifisti: useimmissa koulutusta koskevissa arvotarkoituksissa on taustalla ainakin jonkinlainen käsitys tiedosta, todellisuudesta ja ihmisestä¹. Otsikkoni sana 'uusi' viittaa useimmiten johonkin *postmodernismin* tapaiseen suuntaukseen. En tiedä, minkä verran sellaista näkyy jo nyt opetussuunnitelma- ja arvokeskustelussa, mutta tulossa se on.

Erityisesti tahdon jakaa kanssanne *hämmennykseni*. Minusta näyttää, että moni asia tieteessä ja filosofiassa - niiden kautta aikanaan koulutuksessa(?) - menee nyt kovaa kyytiä aivan *väärään* suuntaan:

Tieteessä voimistuu rahan valta. Pseudo- eli näennäistieteellisyys kukoistaa; yhä suurempi osa tehtävästä tutkimuksesta ei ansaitse etuliitettä 'tieteellinen'². Tiede on yhä useammin väline muiden, enemmän tai vähemmän itsekkäiden intressien ajamiseen. Silti - vaiko siksi - yhä pidetään yllä julkista

¹ Monet tieto- , todellisuus- ja ihmiskäsitysten *yksityiskohdat* tulevat toki arvojen jälkeen, mutta yleisellä tasolla tilanne on toinen: onko *ihminen*, Sinä, minä, ylipäänsä *arvoja* asettamaan ja pohtimaan kykenevä olio, on pohjimmaltaan *ihmiskäsitystä* koskeva *tosiasiakysymys*, jonka taustalla taas on välttämättä jokin *todellisuuskäsitys*. Sen(kin) tietäminen ja tiedostaminen puolestaan edellyttää loogisesti - implikoi - yleisellä tasolla jonkin *tietokäsityksen*.

² Perinteiset "tieteen tuntomerkit", kuten objektiivisuus, perusteltavuus, kriittisyys ja edistysvyys eivät yksinkertaisesti toteudu enää ihmistä tutkivissa tieteissä. Toisaalta monet "pseudotieteen tuntomerkit", kuten käsitteellinen hämäryys, epäloogisuus, tosiasioiden ja tulkintojen ja todellisuuden ja kuvitelman sekoittaminen, oletusten testaamattomuus jne. suorastaan kukoistavat.

kuvaa tutkimustiedon luotettavuudesta. **Filosofia**, tiedettäkin vanhempi rationaalisen ajattelun tyyssija, propagoi nykyään postmodernismia, relativismia ja kaikkien mahdollisten selvyyksien sekoittamista ja hämärtämistä. *Tietoteoria* on hävittämäsillään tiedon, totuuden ja perusteltavuuden käsitteet. *Metafysiikka* näyttää todellisuuden ja tosiasiat vallan toisenlaisiksi kuin olemme kuvitelleet; itse asiassa ei olekaan mitään objektiivista todellisuutta, vaan vain loputtoman monia "versioita" ja "maailmoja", eikä mikään oikeastaan olekaan *joko-tai* vaan pikemmin aina *sekä-että*. *Etiikka* ja arvoteoria pönkittävät pikemmin jotain Nietzscheläistä *yli-ihmis*ideaalia kuin mitään perinteisesti moraaliseksi katsottua elämänmuotoa...

Moni asia tieteessä ja filosofiassa näyttää siis menevän aivan väärään suuntaan.

Toisaalta en tiedä, pitäisikö asiaan puuttua. En löydä Raamatustani kohtaa, jonka mukaan asioiden *pitäisi* mennä tässä maailmassa *parempaan* suuntaan. Sen sijaan löydän monia kohtia, joiden mukaan maailmaa odottaa lähinnä rappeutuminen ja tuho: esimerkiksi Matt 24., Mark 13., Luuk 21., 2 Tess 2., 2 Tim 3., 2 Piet 3., Ilmestyskirja lähes kauttaaltaan, sekä monia kohtia Vanhassa testamentissa.

On *mahdollista*, että tieteen ja filosofian **kuuluu** rappeutua, tai ainakin, että maailma ei tule niiden kautta yhtään paremmaksi. On mahdollista, että asioiden kuuluu sekoittua ja hämärtyä. On mahdollista, että kaiken, myös esimerkiksi totuuden, arvojen ja moraalin, kuuluu kietoutua rahan ja vallan ympärille. (On mahdollista, että itsekkyyden, eriarvoisuuden, julmuuden ja epäoikeudenmukaisuuden kuuluu enetä.) On mahdollista, että ihmisen kuuluu yhä enemmän käpertyä itseensä, omaan minuuteensa ja sisäisyyteensä, sen sijaan että etsisi vastauksia ulkopuoleltaan. On mahdollista, että koulujärjestelmän kuuluu aivopestä kasvava sukupolvi *New Agen*, Uuden Aikakauden, maailmaan ja aatteisiin.

On mahdollista, että kristittyinä saamme yhä useammin muistaa Pietarin sanat: "... *älkää oudoksuko sitä hellettä, jossa olette...*" (1 Piet 4:12).

Mutta **mitä tehdä** kasvatustieteilijänä? Mitä tehdä tieteenfilosofina ja kasvatustieteenfilosofina? Mitä tehdä opettajana? Luopuako koko roskasta? Entä jos ei osaa tehdä muuta työtä? Vai pitäisikö vain mukautua tapahtuvaan kehitykseen ja koettaa unohtaa Jeesuksen varoitus: "*mitä se hyödyttää ihmistä, vaikka hän voittaisi omaksensa koko maailman, mutta saisi sielullensa vahingon?*" (Matt 16:26, Mark 8:36).

Jonkinlaisena välimuotona voisi olla yhtäältä *vääristymien paljastaminen* siellä missä niitä havaitsee - ikäänkuin vartija puhaltelisi pasuunaan - ja toisaalta siitä muistuttaminen, että tieteen ja filosofian rappio, jos sitä esiintyy, tekee yhä useammassa kohdassa mahdolliseksi *puhtaan kristillisen vaihtoehdon* hahmottamisen: *Jos* esimerkiksi tieteen käsitys maailmankaikkeuden synnystä osoittautuu empiirisesti alideterminoiduksi, vain hiukan pelkkiä spekulatioita vankemmaksi, niin voidaan aivan uudella vakavuudella asettaa sen rinnalle, jopa tilalle, Raamatun kuvaus luomisesta. Tai jos totuudella ja perusteltavuudella tiedon kriteereinä ei tosiaankaan enää tarkoiteta enempää kuin vakuuttavuutta, uskottavuutta tai toimivuutta, niin ei ole mitään syytä syrjiä koululaitoksessaan *ilmoitustietoa*; tieteelliseksi sanotun tiedon preferointiin ei silloin ole mitään objektiivista ja jäävitöntä perustetta.

Ehkä tässä on kyse vain *viivytystaistelusta*. Ja silloin voi kysyä, mitä itse asiassa yritän viivyttää. Maailmanloppuako? Jeesuksen tuloa? Miksi niin tekisin? Miksi viivyttäisin sitä ihmeellistä hetkeä, jolloin saan kohdata Vapahtajani kasvoista kasvoihin. Jolloin kaikki kyynelöt pyyhitään pois. Jolloin paha saa palkkansa... Enkö pikemmin tekisi kaikkeni *jouduttaakseni* tämän maailmanajan päättymistä. Nytkin pikemmin *kannustaisin* teitä sitoutumaan kehitykseen, joka näyttää selvästi väärältä...

No, ymmärrätte varmaan, mitä edellä tarkoitin *hämmennykselläni*.

Päädyin kuitenkin tällä kertaa käymään muutamien "**vihollisen linnoitusten**" tai "verkon solmukohtien" kimppuun. Uskon niiden olevan etappeja sillä tiellä, joka talouden, tieteen, filosofian ja uskonnon

yhdistymisen ja *sulautumisen* kautta johtaa antikristuksen ilmestymiseen ja sitten, lopulta, Herran Jeesuksen paluuseen.

Integraatio ja holismi

Moni voi toivottaa tervetulleeksi kaikkinaisen *yhdistymisen*; esimerkiksi järjen ja tunteen, tieteen ja taiteen tai tieteen ja uskon, opettajan ja tutkijan, eri oppiaineiden, fyysisen ja henkisen, länsimaisen ja itämaisen, jopa todellisuuden ja kuvitelman tai hyvän ja pahan yhdistymisen³. Puhutaanhan paljon *integraatiosta*, monitieteisyydestä, kokonaisvaltaisuudesta ja muusta sellaisesta, ja ovathan monet tällaiset ajatukset niin *uuden opetussuunnitelma-ajattelun* kuin uuden *opettajankoulutuksen*kin taustalla. Länsimaisen tieteen ja filosofiankin sanotaan olevan kriisissä juuri *analyttisyytensä* takia; koska se pyrkii erottelemaan ja jaottelemaan. *Ehkä* on todellakin niin, että integraation ja "pehmentymisen" seurauksena meidän *omille arvoillemmekin* jäisi nykyistä enemmän tilaa?

Mutta kyllä *erillisyydenkin* korostamiselle löytyy vakavia perusteita, ainakin jos sillä voidaan estää *sekoittuminen*.

Esimerkiksi *Luther* korosti **tiedon alojen erillisyyden** olevan suorastaan välttämätöntä, koska kullakin alueella on tavallaan oma kielioppinsa tai logiikkansa. Toisin kuin keskiajan pariisilaiset teologit ja skolastikot kuvittelivat, *ei* ole niin, että "sama on totta teologiassa ja filosofiassa". Totuus on saavutettavissa vain pitämällä yhtäältä tie ja usko ja toisaalta myös eri tieteet erillään. Yhden alueen perustermien ja lauseiden siirtäminen toiselle alueelle johtaa helposti perustavaan sekaannukseen ja koko alueen logiikka turmeltuu. Tuomo Mannermaa (1987) on esittänyt, että Lutherin kielteinen suhtautuminen filosofiaan, itse asiassa tieteisiin, johtuikin pitkälti siitä, että niissä "suutari ei pysy lestissään", vaan (syntiinlankeemuksen turmeleman) ihmisen vääristynyt itserakkaus johtaa ne tunkeilemaan toistensa ja uskon alueille.

Vastaavalla tavalla voisi viitata 1. Korinttolaiskirjeen 12. luvun kuvaukseen **seurakuntaruumiista** ja sen jäsenistä. (Eryityisesti jakeet 12, 14, 15 ja 17-21). Ruumiin jäsenten *kuuluu* olla erilaisia. Korva ei tule paremmaksi olemalla enemmän nenän kaltainen, eikä jalan auta pyrkiä jotenkin "lähemmäs" kättä. Niinikään voisi viitata **luomisjärjestysten teologiaan** (esim. K.V.L. Jalkanen 1939), jossa monet jaottelut, kategoriat ja erillisyydet, jotka inhimillisesti näyttävät kokonaan historiallisilta ja muuttuvilta, osoittautuvat Jumalan suoranaiseksi tahdoksi.⁴

Eikä sellaisellakaan nopeasti muuttuvalla tiedonalalla kuin *kasvatusfilosofiassa* ole vielä kokonaan luovuttu ajatuksesta, että ihmisenä olemiseen yksinkertaisesti *kuuluu* tiettyjä käsitteitä ja intressejä, joiden kannalta monet perinteiset tieteet ja oppiaineet ovat hämmästyttävän tarkoituksenmukaisia. *Voi* tosiaankin olla perustavia "ajattelun ja elämän muotoja", jotka eivät palaudu toisiinsa, ja joiden *sisällä* selkeä rationaalisuus ja totuuden tavoittelu ovat aivan mahdollisia; esimerkiksi matematiikka, luonnontiede, historia, kielet, jopa etiikka, estetiikka ja uskonto. Kaikki kasvatusfilosofit *eivät* vielä ole niin läpikotaisin antropologisoituneet ja sosiologisoituneet, että he pitäisivät kaikkia jaotteluja vain historiallisina, kulttuurisidonnaisina ja satunnaisina. Kaikki kasvatusfilosofit eivät ole vielä alistuneet siihen, että tästä eteenpäin voidaan opettaa vain "osaamista", "hallintaa" tai "koko persoonaa", eikä enää

³ Toimittaja Salla Ahlstrand puhuu Turun Sanomien 30.1.1994 kolumnissaan "Kirkon kulmalta" *aikuisuudesta*, johon kuuluu kahtiajakoisen, mustavalkoisen ajattelun - esim. hyvä/paha, mies/nainen - välttäminen. Vrt. kuitenkin esim. Matt 18:3 *lapsenkaltaisuudesta*: "ellette käänny ja tule lasten kaltaisiksi, ette pääse taivasten valtakuntaan".

⁴ Leena Huima esittää kiintoisan ajatuksen erillisyydestä *rakkauden* välttämättömänä ehtona 1989 teoksessaan "Jumala peilissä" (s. 135).

lainkaan oppiaineita. Toki tällaisia filososeja⁵ pidetään yleisesti *vanhanaikaisina*, mutta kuten kohta havaitsemme, vanhanaikaisuus sinänsä ei suinkaan ole huonon laadun tai virheellisyyden tae.

Yleisemmin voisi kritisoida ylenpalttista *holismia*, kokonaisvaltaisuuden korostamista, joka "parhaimmillaan" tekee *tietämisen* kokonaan mahdottomaksi: jos nimittäin "kaikki liittyy kaikkeen", kuten usein huolimattomasti sanotaan, niin tietääkseen *jostakin jotakin* olisi tiedettävä *kaikesta kaikki*, mikä on mahdotonta. Jopa *kommunikaatio* tai mikä tahansa *informaation* välitys perustuu olennaisesti siihen, että me sanoessamme jotakin *suljemme jotakin pois*.

Holismin tietoteoreettisia juuria löydetään usein *Hegelin* filosofiasta. Hegel piti itseään kristittynä. Tosiasiassa hänen filosofiansa on kaukana kristillisyydestä. Tämän on *Esa Saarinenkin* huomannut (1985) teoksessaan "Länsimaisen filosofian historia huipulta huipulle...":

Hegel piti itseään luterilaisena kristittynä, joka uskoi ilmaisseensa filosofiassaan kristinuskon rationaalisen ytimen. Tosi-asiassa hänen Absoluuttinsa on kuitenkin kaukana kristillisestä persoonallisesta Jumalasta. Hegelin Absoluutti ei ole maailman ulkopuolella, sillä tavoin kuin Luoja on luotuun nähden. Vaikka Absoluutti ylittää, transsendoi, erilliset maailmalliset yksityisoliot, se ei kuitenkaan transsendoi koko maailmaa: maailma ilmentää Absoluuttia ja Absoluutti ilmenee siinä. Absoluutti ei ole olemassa ensin ja etukäteen, luodakseen sen jälkeen maailman. (mt., 271.)

Kuinka moni teistä on lukenut Leena Huiman (1989) kirjan "*Jumala peilissä*"? Kirjan luettuaan ei voine välttyä huomaamasta, että se "uskonto", jonka "rationaalisen ytimen" Hegel filosofiassaan ilmaisee, on pikemminkin Uuden Aikakauden ja antikristuksen uskonto. Sen, samoin kuin esimerkiksi *Schellingin historianfilosofian*, yhtymäkohdat itämaisiin myytteihin ja panteismiin ovat niinkään ilmeiset. Tuo Leena Huiman kirja avaa monessa muussakin suhteessa silmät näkemään ja korvat kuulemaan. Saattaa esimerkiksi havaita, että nykyaikainen *oppimisen ja opettamisen psykologia* suorastaan vilisee salaopillista symboliikkaa.⁶

Uutuus

Ylenpalttinen holismi voi siis olla yksi "vihollisen linnoituksista" tai ainakin vallituksista. Se kietoutuu myös tieto- ja todellisuuskäsityksiin. Toinen "vallitus" liittyy ylenpalttiseen *uutuuden* korostamiseen.

Älkää oikopäätä uskoko, kun teille sanotaan, että:

Nykyiset koulujen opetussuunnitelmat nojaavat vanhentuneisiin käsityksiin todellisuudesta, tiedosta ja oppimisesta (Jouni Välijärvi 1992, 29).

ja kun teitä sitten vaaditaan omaksumaan uusia käsityksiä, joiden taustoja ette mitenkään ehdi tarkistaa. Noin nimittäin voidaan sanoa *aina*: tänä vuonna, ensi vuonna, viiden vuoden kuluttua, aina vaan yhä uudestaan! Jos käsitykset ovat muuttuneet tähän asti, mikseivät ne muuttuisi vastakin? Eikä 'vanhentunut' käsityksistä puhuttaessa suinkaan tarkoita enää huonoa tai hylättävää. Silloin ehkä tarkoittaisi, jos tieteen ja filosofian tosiasiallista kehitystä voitaisiin edelleen pitää ongelmattomasti *edistymisenä* eli yksiselitteisenä ja jäävittömänä *paremmaksi* tulemisena. Mutta näin ei ole. Valistuksen projektiin kuulunut edistymisen aate on lukemattomissa yhteyksissä jauhautunut riekaleiksi postmodernismin hampaissa. Kaikki muutos ja kehitys ei ole edistymistä, kuten voimme joka päivä ympärillämme havaita. Edistyminen on yksiselitteistä ja jäävitöntä paremmaksi tulemistä. Postmodernismin keskeinen ajatus on, että edistyminen ei ole selviö niilläkään alueilla, joilla niin on

⁵ Esim. John Wilson, Richard Peters ja Paul Hirst. Ks. esim. Wilsonin 1986 artikkeli "Relativism and teaching" ja Jim Mackenzien 1987 kritiikki siitä.

⁶ Puhutaan paljon reflektiosta, polarisoitumisesta, sykleistä, spiraaleista, dialektisista suhteista, elämyksellisyydestä, transformatiivisuudesta, muutoksesta itseisarvona, virtauskokemuksista, visualisoinnista jne.

kuviteltu: esimerkiksi tieteessä. Itse asiassa postmodernismi ei salli mitään jäävittömyyttä ja yksiselitteisyyttä. Siksi 'vanhentuneisuutta' ei voi postmodernissa kontekstissa tulkita minkäänlaiseksi hylkäämisen perusteeksi. 'Vanhentunut käsitys' ei itse asiassa tarkoita muuta kuin *'tästä'* poikkeavaa käsitystä'. Vanhentuneisuuden kytkeminen *laatuun* osoittautuu puhtaasti retoriseksi keinoksi.

Ja tottakai löytyy uudesta filosofiasta pyrkimyksiä häivyttää nimenomaan vakavan argumentaation ja retoriikan ero. Postmoderni pragmatismi tähtää eksplisiittisesti tähän. Argumentaation paikalle asetetaan *diskurssi*, keskustelu, jonka päämääränä on pikemmin kommunikaatio sinänsä (ja lopulta oman mielipiteen voitto) kuin totuus. Suostuttelu tai mielikuvilla pelaaminen on aivan normaali metodi; yhtä normaali kuin perinteinen looginen päättely. Antiikin *sofistit*, joiden Sokrates osoitti olevan väärässä, nostetaan uudelleen esimerkillisiksi filosofeiksi, onpa heitä äskettäin keuhutu demokratian isiksikin. Filosofia halutaan jopa joskus nähdä ihan tosissaan *"viettelyn taidoksi"* (vrt. 2 Tess 2:3).

Todellisuuskäsitys

Mikä sitten on tuo "vanhentunut" ***todellisuuskäsitys***? No sellainen, että on olemassa objektiivinen todellisuus, joka on tietynlainen riippumatta siitä, minkälaiseksi sen tuppamme näkemään; että todellisuus sinänsä ei muutu sen mukaan, miten sitä tarkastelemme, ja että ainakin jotkut asiat ovat tuossa todellisuudessa tietyllä eikä jollakin toisella tavalla. Tämä on filosofisen (metafyysisen) *realismin* kanta, josta tietysti on erilaisia muunnelmia. Naiivi realisti olettaa todellisuuden olevan sellainen kuin miltä se näyttää. Näinhän ei tarvitse olla. Olennaista on, että aina ajatellaan mahdolliseksi erottaa toisistaan todellisuus ja käsityksemme siitä, ja että näiden vastaavuutta kutsutaan totuudeksi.

Uuden todellisuuskäsityksen mukaan ei ole mitään yhtä objektiivista todellisuutta, vaan vain useita "todellisuuksia" tai "maailmoja", joista jokainen on merkittävästi subjektiivinen. Minä näen tämän tilanteen tietynlaisena, sinä toisenlaisena, eikä kiistaamme voida periaatteessakaan käsitellä viittaamalla siihen, minkälainen tämä tilanne on. Asiat nähdään aina jostakin *näkökulmasta*, eikä näkökulmien taakse päästä. Voidaan kyllä *keskustella* näkökulman valinnasta, tarkastelutavasta, mutta mitään näkökulmaa ei voida osoittaa yksiselitteisesti *oikeaksi* tai *vääräksi*. Tosiasioista tulee hieman kuin "makuasioita". Tämä on subjektivismia, konstruktivismia, idealismia ja perspektivismiä.

Ja jottei kuva vallan hajoaisi, postmoderni metafyysikko päätyy usein korostamaan sitä, että kaikki lopulta kuitenkin onkin *yhtä*:

[Postmodernille] ajattelulle on ominaista epäluulo kaikkia dikotomioita kohtaan, joilla nykyisin erotamme mm. objektiivisen todellisuuden ja subjektiiviset kokemukset, tosiasiat mielikuvituksesta, fyysisen henkisestä jne. (Väljärvi 1992, 30).

Samanlainen subjektivismi ja holismin liitto on ominaista Uuden aikakauden, *New Ager* ajattelulle, kuten seuraavista sitaateista näkyy.

"mielikuvitus sekä heijastelee todellisuutta että luo sitä. Tämä todellisuuskäsitys on koko Uuden Aikakauden ajattelun ydin." (Leena Huima 1989, 115.)

Uusi aikakausi uskoo *monistisesti*, että kaikki on perimmältään yhtä ja *panteistisesti*, että kaikki on jumaluutta: ettei ole todellista eroa luonnolla ja ihmisellä, ihmisellä ja Jumalalla, hyvällä ja pahalla. Kaikki on samaa, kaikki on ikuista, ei ole alkua eikä loppua. Raamattu sen sijaan erottaa selvästi toisistaan alun ja lopun, hyvän ja pahan, Luojan ja luodun. (Raimo Mäkelä 1992.)

Puhe koulujen todellisuuskäsityksen *vanhanaikaisuudesta* on keskeiseltä osalta retoriikkaa ja propagandaa. Siitä ei tarvitse hämääntyä.

Meidän *ei tarvitse* luopua realismista. Ei tarvitse kuvitella idealistisesti, että maailma olisi vain mielletämme. Eikä tarvitse ajatella postmodernisti, että kaikki asiat ovat aina vain *sekä-että* eivätkä koskaan todella *joko-tai*. Tässä kohdassa sekä *valistusaatteen kannattaja* (esim. Niiniluoto 1989, 96)

että *vakaumuksellinen kristitty* voi asettua päättäväisesti vastarintaan, vaikka kristillisen aineksen näkymättömyyttä tieteessä ja koulussa onkin usein perusteltu juuri viittaamalla valistuksen projektiin. *Järjellisyys* sinänsä, rationaalisuus, edellyttää joitakin absoluuttisia erotteluja (kuten kohta havaitsemme). Samoin *kristillisyyys*.

Tietokäsitys

Entä mikä olisi "vanhentunut" *tietokäsitys*? Eräs tietokäsitys, jonka vanhentuneisuudesta voimme olla yhtä mieltä, on sellainen, jossa tieto sekoitetaan mihin tahansa *informaatioon*. Sanaa 'tieto' on käytetty Suomessa harkitsemattomasti. On puhuttu esimerkiksi tietokoneista, tietokilpailuista ja tietoyhteiskunnasta. Englanninkielen '*knowledge*' on huomattavasti vaativampi termi. "Semanttisen inflaation" seuraukset ovat ilmeisiä. Esimerkiksi asiantuntijajärjestelmien yhteydessä joudutaan nyt puhumaan kömpelösti "*tietämystekniikasta*" ja "*tietämyskannoista*", "koska suomen 'tieto' on jo tullut tuhlatuksi 'datan' ja 'informaation' käännöksenä", kuten Ilkka Niiniluoto huomauttaa mainiossa (1989) kirjassaan "Informaatio, tieto ja yhteiskunta". Tiedon sekoittaminen informaatioon on usein taustalla silloin, kun *koulua* joudutaan moittimaan "sirpaletiedon" eli yksittäisten detaljitietojen opettamisesta.

Mutta postmodernistit eivät tyydy kritisoimaan tällaista harkitsematonta tietokäsitystä, vaan yleensä kohteena on nk. *tiedon standardimääritelmä*.

Tiedon standardimääritelmän on esittänyt alunperin Platon (427-347 eKr). Määritelmä on ollut vuodesta 1963 vilkkaan filosofisen keskustelun kohteena. Lukuisista vasta-argumenteista huolimatta sen on sanottu tavoittavan "tieto"-sanan "aidon" merkityksen; sen mitä haluaisimme tiedolla tarkoittaa, jos ajattelisimme asiaa tarkemmin.

Standardimääritelmän mukaan tieto on yhtä kuin *hyvin perusteltu tosi uskomus* tai *perusteltu oikea käsitys*. Minä tiedän, että ulkona sataa, jos uskon tai olen sitä mieltä että ulkona sataa, ulkona todella sataa, ja jos minulla on päteviä perusteita väittää, että ulkona sataa. Tai Sinä tiedät, että argumentointi on turhaa, jos uskot argumentoinnin olevan turhaa, argumentointi *on* turhaa, ja jos Sinulla on päteviä perusteita väittää, että argumentointi on turhaa [jolloin tietysti itse asiassa argumentoisit].

Tieto on siis hyvin perusteltu tosi uskomus tai perusteltu oikea käsitys. Totuusehto erottaa tiedon (kreik. *episteme*) *erheestä* ja perusteltavuusehto *luulosta* (*doxa*).

Standardimääritelmä määrittelee nk. *propositionaalisen* tiedon, eli sellaisen tiedon, joka voidaan periaatteessa ilmaista väitelauseina. Tällaista tiedon muotoa on perinteisesti pidetty keskeisimpänä niin tieteessä kuin filosofiassakin. Ainoastaan sen kautta on katsottu voitavan toteuttaa systemaattisuuden, selkeyden, johdonmukaisuuden ja perusteltavuuden kaltaisia tavoiteltavia asioita. Tiedon standardimääritelmä on keskeisenä lähtökohtana myös Kouluhallituksen 1989 julkaisussa "Tiedonkäsitys" (Voutilainen, Mehtäläinen ja Niiniluoto).

Postmodernistin mielestä tuollainen tiedonkäsitys on vanhanaikainen; aivan liian passiivinen, staattinen ja yksinkertainen. Tiedon subjektia ja objektia ei voida noin vain erottaa toisistaan, eikä tietäminen ole niinkään "katselua" kuin konstruoimista; johan uusi oppimisen psykologiakin on tämän havainnut. Tietäminen on *aktiivista*, *dynaamista* ja *kokonaisvaltaista*. Ihan kuin elämä itse, tai ymmärtäminen⁷. Lisäksi se on aina sidoksissa subjettiin ja hänen perspektiiviinsä tai tarkastelutapaansa. Ei ole totuutta (tai perusteltavuutta) *simpliciter*, vaan vain totuutta jollekulle tai tietystä näkökulmasta tai tietystä tilanteesta. Totuus ja perusteltavuus on *kontekstuaalista* ja läpikotaisin *suhteellista*. Itse asiassa meidän

⁷ Postmodernin pragmatistin Richard Rortyn mielestä tulisikin *siirtyä* "epistemologiasta hermeneutiikkaan" - samaan tapaan kuin hermeneutikko Hans-Georg Gadamer on halunnut *korvata* tiedon "sivistyksellä" (*Bildung*).

tulisikin omaksua *nietzcheläinen* asenne tietoteoriaan (äla Foucault) ja kyseenalaistaa kokonaan perinteinen 'halu totuuteen'.

Tässä on kyse tiedon standardimääritelmän totuusehdon *vesittämisestä*. Siihen voi ajautua huomaamattaankin. Subjektin roolia tiedon prosessoijana ja ympäröivän todellisuuden aktiivisena jäsentäjänä korostetaan *niin paljon*, että absoluuttisen *erheen* tai *väärässä* olemisen käsite kokonaan katoaa. Silloin tietysti katoaa myös absoluuttisen *totuuden* käsite. On kenties paljastavaa havaita, että **Pilatuksen kysymys** (Joh 18:37-38) istuu nykyään jo opiskelevan nuorison suihin. Oman mielipiteen mahdollisen virheellisyyden paljastuminen *torjutaan* etukäteen kysymällä luennoijalta viisastelevasti "*Mitä on totuus?*". Ja kun ei saa enää olla missään asiassa totaalisesti *väärässä*, ei tule myöskään koskaan pakottavaa tarvetta tarkistaa suuntaa; kääntyä ja tehdä parannus.

Relativismi

Posmodernismin tietoteoreettisena ytimenä voidaan pitää **epistemologista relativismia**, näkemystä, jonka mukaan tieto - siis totuus ja/tai perusteltavuus - on *suhteellista*; että se, mikä on totta tai perusteltua yhdestä näkökulmasta tms., ei olekaan sitä toisesta, ja että näkökulmien tms. vertailemiseksi ei ole neutraaleja ja jäävittämiä kriteerejä⁸.

Relativismia on monenlaista. Voidaan puhua erikseen paitsi epistemologisesta-, myös esimerkiksi ontologisesta ja moraalisesta relativismista. *Ontologinen* relativismi liittyy todellisuuden tai maailman suhteellisuuteen. Postmoderni todellisuuskäsitys on tästä esimerkki. *Moraalinen* relativismi liittyy arvojen, normien, etiikan tai uskonnon suhteellisuuteen. Niitä tekijöitä, joiden suunnassa jokin on suhteellista, kutsutaan *relativointiperustoiksi*. Tyypillisiä relativointiperustoja ovat esimerkiksi näkökulma, tarkastelutapa, maailmankatsomus, elämäntapa, henkilö, ryhmä, yhteiskunta, kulttuuri, historia, kieli ja sukupuoli.

Epistemologinen relativismi on seminaarissamme keskeisten arvo- ja moraalikysymysten kannalta sikäli perustava, että jos se hyväksytään, niin *ainoa* tapa välttää moraaliselta relativismilta on kieltää *kokonaan* tiedollinen aines arvostamisessa (mikä kai olisi liian radikaalia).

Sanomattakin lienee selvää, että *relativismi on nykyään erittäin yleistä*; voinee puhua jopa *vallitsevasta* näkemyksestä... Tällä kertaa on kuitenkin olennaista ymmärtää, että **relativismia ei tarvitse hyväksyä**. Missään tapauksessa se *ei* ole ainoa mahdollinen kanta, ja *on* olemassa päteviä filosofisia perusteita hylätä se tykkänään. Einsteinin *suhteisuusteoriaa* lainkaan epäilemättä kaikki *ei* ole suhteellista.

Jaetulla PAPERILLA (liite) on esitetty paitsi epistemologisen relativismin täsmällinen muotoilu ja relativointiperustoja, kenties tärkein syy olla hyväksymättä relativismia; *UVNR-argumentti*, jota jo Sokrates muotoili Platonin dialogissa kumotessaan sofistit Protagoraan edustaman relativismin. Aivan lyhyesti: *Jos* epistemologinen relativismi *on* oikeassa, se *kumoaa* oikeassa olemisen käsitteen, eikä siten *voi* olla oikeassa. Siksi epistemologisen relativismin *puolustaminen*kin edellyttää siitä luopu-mista. Oikeassa oleminen, oikeuttaminen ja puolustaminen yksinkertaisesti ovat tarkemmin katsottaessa *ei-relativistisia* käsitteitä. Mutta lukekaa itse tarkemmin oheisesta liitteestä. Paperilla siteeratun Harvey Siegelin mukaan tietoteoreettinen tutkimus ylipäänsä, siis filosofinen puhe tiedosta, edellyttää jo *ei-relativismia*.

Epistemologisen relativismin kumoaminen ei sellaisenaan kumoa muuta, esimerkiksi moraalista tai ontologista relativismia. Tuo paperi on pikemmin vain *esimerkki relativismin filosofisesta kritiikistä*. Toisaalta on toki syytä muistaa, että esimerkiksi moraalista relativismia on usein puolusteltu juuri

⁸ Ilkka Niiniluoto (1991, 17) luokittelee totuuden suhteellisuuden *semanttiseksi* relativismiksi. Tässä esityksessä noudatetaan Harvey Siegelin (1987) jaottelua.

epistemologisella relativismilla: Jos kerran tieto on aina suhteellista, niin miksei moraalikin? Miten moraalien alueella voisi olla absoluuttisia totuuksia, jos niitä ei ole muutenkaan?

Rationaalisuus

Epistemologinen relativismi johtaa ennemmin tai myöhemmin *irrationalismiin*. Tästä postmodernistit ovat tietoisia. Siksi onkin luonnollista, että paine *rationaalisuuden* "uudelleenmäärittelyyn" on voimakas.

Rationaalisuus on perinteisesti ymmärretty kaiken tieteellisyyden ja kriittisyyden välttämättömäksi ehdoksi. Rationaalisuus tarkoittaa yleisesti puhuttaessa järkiperäisyyttä, järjellisyttä, johdonmukaisuutta; ajattelemista ja toimimista pätevin perustein, *on the basis of good reasons*. Moraalisuudenkin on perinteisesti katsottu edellyttävän rationaalisuutta. Tässä mielessä rationaalisuus tarkoittaa järjellisyttä ja järkevyyttä. Sitä ei pidä sekoittaa sen paremmin rationalismiin empirismin (kokemuseräisyyden) vastakohtana kuin mihinkään muuhunkaan ilmeiseen ylilyöntiin, esimerkiksi johonkin järjen palvontaan.

Rationaalisuuden tarkempi määrittely on osoittautunut vaikeaksi tehtäväksi. Monista aikanaan suosituista rationaalisuuskäsityksistä on filosofian historiassa jouduttu luopumaan. Usein on tyydytty etsimään pikemmin rationaalisuuden *välttämättömiä* ehtoja kuin kattavaa määritelmää; yritetään siis kertoa, mitä rationaalisuus *ainakin* tai vähintään on. Erääksi välttämättömäksi ehdoksi ja samalla tavallaan rationaalisuuden ytimeksi on usein nähty *loogisuus*.

Tällaiset intuitiot on viime aikoina haluttu kieltää määrittelemällä rationaalisuus uusilla tavoilla, jotka vielä tuokio sitten olisivat tuntuneet aivan mahdottomilta. Esimerkki eräästä tuoreesta väitöskirjasta:

Deweylaisessa pragmatismissa rationaalisuus onkin määritelty siltä kannalta, mitä seurauksia sillä on kasvulle (growth). Kasvu on jatkuvaa horisonttien laajenemista sekä siitä seuraavaa uusien päämäärien ja toimintatapojen muodostamista. Päättymätöntä ja käytäntöön kytkeytyvää kasvua edistävä toiminta on siis rationaalista ja päin vastoin: toiminta, joka ei edistä kasvua, on epärationaalista. (Jarmo Toiskallio 1993, 126.)

Perinteinen näkemys rationaalisuudesta leimataan Rickhard Rortyn ajatuksiin viittaillen "skientismiksi", tieteuskoksi, ja sen paikalle suositellaan rationaalisuuden ja kasvun samaistavaa humanistista rationaalisuuskäsitystä (mts.). Perinteinen, argumentoiva ja kriittinen keskustelu leimataan negatiivisessa mielessä "normaaliksi", ja sen sanotaan merkitsevän "edifioivan filosofin - ja opettajan - silmissä kulttuurin jäädyttämistä ja ihmisen dehumanisointia" (129).

Tässä ei tietenkään ole kyse paljosta muusta kuin retoriikasta ja propagandasta. Otin asian esille vain, koska kasvun ja rationaalisuuden yhdistäminen houkuttelee erityisen helposti kasvatusalan ihmisiä. Toisaalta tiedän, että moni kasvatustieteilijä tuntee nykyään voimakasta vetoa amerikkalaisen pragmatismien *mystiikkaan* taipuaiseen "*pehmeään*" siipeen, jota edustavat William James, F.C.S. Schiller, Rickhard Rorty ja joiltakin osin myös tämä pedagogiikan klassikko John Dewey.

Ihmiskäsitys

Viimeinen "vihollisen linnoitus", jonka kimppuun lupasin käydä, on eräs tietty **ihmiskäsitys**. Ihmiskäsitys on yleisen käsityksen mukaan keskeisimpiä kasvatustieteiden filosofisia premissejä. Tätä ovat tähdentäneet monet kasvatustieteilijät ja filosofit. Useimmat kasvatusta koskevat periaate-ratkaisut kietoutuvat lopulta ihmiskäsityksen ympärille. Näin tapahtuu arvattavasti myös koulutuksen arvoja koskeville kysymyksille.

Koulutuksen filosofiseksi perustaksi halutaan asettaa *humanistinen ihmiskäsitys*. Yhtäältä sitä pidetään tieteellisenä⁹. Toisaalta sen vakuutellaan olevan täysin yhteensopiva kristillisen ihmiskäsityksen kanssa¹⁰. Molemmat oletukset ovat arveluttavia. Humanismi saattaa olla tarkemmin katsottaessa *relativismia*. Joissakin humanismin muodoissa tämä näkyy selvästi. Toisaalta humanismi näyttää johtavan *ihmisen korottamiseen* Jumalan paikalle, jolloin se ei voi olla kristillistä.

Humanismista voidaan puhua monessa merkityksessä. Filologisesti ja aatehistoriallisesti oikeutetuin humanismin nimeen on se aatevirtaus, joka syntyi antiikin Kreikassa ja jonka suuria edustajia ovat Sokrates, Platon ja Aristoteles. Se sai sitten kannattajia Rooman imperiumissa, herätettiin uudelleen eloon renessanssi-humanismissa ja jälleen saksalaisessa humanismissa 1700-luvun loppupuolella ja 1800-luvun alkupuolella. (Harva 1978, 63.) Tähän virtaukseen kytketään sellaisia yleviä arvoja kuin hyvyys, totuus, kauneus, oikeudenmukaisuus, vapaus ja myöhemmin myös veljeys, tasa-arvo, lähimmäisenrakkaus ja elämän kunnioittaminen. 'Humanistilla' tarkoitetaan tässä merkityksessä - G. H. von Wrightin (1981) termin - "ihmisen parhaan" puolustajaa, ihmisarvon ja ihmisoikeuksien esitaistelijaa, inhimillisemmän maailman raken-tajaa, joka samalla on tai ainakin pyrkii olemaan syvästi rationaalinen. *Tässä mielessä* on varmaankin totta, että "kaikki tahtovat olla humanisteja", kuten Urpo Harva väitti 1983 teoksessaan *Inhimillinen ihminen*.

Mutta humanismissa on myös arveluttavia puolia. Ensinnäkin se on ainakin epistemologista ja moraalista, mahdollisesti myös ontologista *relativismia*, jossa relativointiperustana on ihminen.

Tässä voitaisiin puhua *ihmismistä*. Sen juuret ovat antiikin sofistien filosofiassa. Protagoraan (n. 481-411 eKr.) kuuluisan *homo mensura*-periaatteen mukaan "ihminen on kaiken mitta". Ihminen itse on viime kädessä se mittapuu, joka ratkaisee kysymykset tiedon pätevydestä, totuudesta, arvojen oikeutuksesta, elämän tarkoituksesta jne., mahdollisesti myös siitä, mikä on todellista ja mikä ei. *Subjektivistinen ihmismi* relativoi tiedon, totuuden, arvot ja todellisuuden yksittäisiin ihmisiin: jokaisella on oma totuutensa ja "maailmansa". Tämä ei sovi yhteen klassisen humanismin valistus- ja rationaalisuuspainotusten kanssa. *Ei-subjektivistinen ihmismi* puhuu "ihmisestä yleensä"; hyvää on se ja vain se, mikä on hyvää ihmisen kannalta. Tässäkin merkityksessä, jota esimerkiksi professori Ilkka Niiniluoto tuoreessa (1994) kirjassaan näyttää suosivan, ihmismi on kuitenkin *egoismin kollektiivinen muoto*. Voi puhua myös *antroposentrismistä*. Se tekee tarpeettomaksi mm. elävän persoonallisen Jumalan. Ihminen on todellakin kaiken perimmäinen mitta. Protagoraan perillisenä onkin usein pidetty 1800-luvulla organisoitunutta, agnostismin ja ateismin eri muotoja kannattavaa kansainvälistä "humanistiliikettä", jota edustaa esimerkiksi Suomen Humanistiliitto (Niiniluoto 1994, 284).

Jos humanismi on ihmismästä ja ihmismi on relativismia, humanismia ei tarvitse hyväksyä, koska relativismia ei tarvitse hyväksyä. **Ihmismi ei ole ainoa mahdollisuus**. Tämän on omalla tavallaan havainnut myös filosofi Juha Varto, jonka mukaan "meillä on ollut viimeiset 300 vuotta päämääränä vain ihminen ja lähtökohtana vain ihminen". Varto korostaa, että *luonto* tai *maailma* on ollut olemassa jo ennen ihmistä. Ihmisen etiikka on maailmaan nähden joko pätevää tai ei. Jos tässä "luonnon" tai "maailman" paikalle sijoitettaisiin niiden ja ihmisen Luoja, Jumala, alettaisiin olla tunnistettavasti *kristillisessä* maailmankatsomuksessa.

Kun ihmismiin lisätään koulutuksesta ja kasvatuksesta puhuttaessa keskeinen *kasvun* käsite, päädytään "kasvatuksen ihmiskäsitykseen", joka **tekee ihmisen kasvusta jumalan**: totta ja oikeaa on se ja vain se,

⁹ Humanismin "tieteellisyyttä" näyttävät puolustavan maamme johtavat filosofit; myös Ilkka Niiniluoto tuoreessa 1994 kirjassaan "Järki, arvot ja välineet".

¹⁰ Tätä on voimakkaasti korostanut esimerkiksi Urpo Harva 1978 teoksessaan "Hyvä ja paha", joka on yksi suomalaisista filosofisen etiikan perusopuksista.

mikä tukee ihmisen kasvua (vrt. edellä rationaalisuus kasvuna). Tällaisen ajatuksen epäkristillisyyks näkyy jo yhdestä ainoasta Raamatun kohdasta, Joh 3:30: "*Hänen tulee kasvaa, mutta minun vähetä*".¹¹

Kristitty voi huoletta kannattaa monia perinteisiä humanistisia arvoja, mutta sitoutuminen humanismiin saattaa osoittautua *vaihtoehdoksi* kristillisyydelle. Tässä ei auta vedota Khalkedonin kirkolliskokoukseen, kuten on ollut tapana. Urpo Harva oli *väärässä* väittäessään katolilaiseen teologiaan Hans Küngiin viittaillen, että kun ihminen käyttäytyy olemuksensa mukaisesti eli todellistaa itseään, hän noudattaa samalla automaattisesti Jumalan tahtoa. Syntiinlankeemuksesta lähtien ihminen on *kapinoinut* Jumalaa vastaan "käyttäytyessään olemuksensa mukaisesti". Edes kaikki nykyään suosiossa ovat "humanistiset arvot" eivät ole ensinkään vaarattomia. Ajattelen tässä sellaisia *psykologisia* arvoja kuin itsensä toteuttaminen, persoonallisuuden kasvu, itsetunto ja henkinen kehitys, joita yksi ja toinen komitea, työryhmä, tutkimuslaitos ja yliopiston vararehtori on viime aikoina pitänyt ahkerasti esillä. Jopa klassisen humanismin ydin, voimakas *usko ihmiseen* ja hänen mahdollisuuksiinsa, ei ole Raamatun valossa lainkaan ongelmaton.

Nähdäkseni kristitty saa etsiä Jumalan kuvaa *toisesta* ihmisestä, mutta ei itsestään, mikä humanistille on sallittua ja suotavaakin. *Omalla* kohdalla ei kuulu löytää lohtua muualta kuin Golgatan täytetystä työstä. Vastaavasti kristityn tulee soveltaa Jeesuksen vuorisäärän ankaria sanoja *itseensä*, mutta hän ei saa käyttää niitä "lakina", jonka alle vaatisi toista. Tässä on tietty epäsymmetria. Edelleen, kristityn ei oikeastaan kuulu tunnustaa muuta "hyvää sanomaa" kuin evankeliumi Jeesuksesta. Humanisti taas etsii lohtua, toivoa ja iloa - tai "iloa ja valoa", kuten antroposofit sanovat - milloin mistäkin ihmisen aikaansaannoksesta.

Ainakin *humanistinen psykologia*, jonka ihmiskäsitys on Turussa valittu uuden opettajankoulutuksen keskeiseksi perustaksi, on niin lähellä *New Agen*, Uuden Aikakauden oppeja, että ihan hirvittää. Reijo Miettinen on 1990-teoksessaan *Koulun muuttamisen mahdollisuudesta* todennut seuraavaa: "Steiner-koulun perustana oleva ihmiskäsitys perustuu Steinerin antroposofiaan ja käy paljolti yksiin *humanistisen psykologian* sisältä kumpuavan kasvun käsitteen kanssa". Toisaalta esimerkiksi Ilkka Niiniluoto uudessa teoksessaan ja Paavo Hiltunen monissa kirjoituksissaan luokittelevat antroposofian selkeästi Uuden Aikakauden oppeihin. Jos A ja B ovat lähes samaa, ja B on *New Agea*, niin ei A:kaan siitä kaukana ole. Suomessa tämä näkyy esimerkiksi Lauri Rauhalan kirjoituksissa. Yleisesti: humanistinen psykologia tekee ihmiselle *ominaisista* asioista *hyveitä*. Jos ihminen (tai ainakin eliitti) luonnostaan haluaa kehittyä ja kasvaa henkisesti, pidettäköön kaikkea sellaista *hyvänä* asiana.¹² Jos ihminen haluaa olla oman elämänsä herra ja tulevaisuuden tekijä, kannustettakoon sitä.¹³ Ja jos ihminen luonnostaan haluaa jumalaksi Jumalan paikalle, niin ei kai siinä mitään *pahaa* voi olla?

Humanistinen psykologia heijastuu nopeasti koulutukseen myös sisällöllisesti. Kaukana ei ole aika, jolloin *yleissivistykseen* kuuluu ihmiseen uskomisen, positiivisen ajattelun, tulevaisuusoptimismin, elämän hallinnan, loputtoman kehityksen, mustavalkoisuuden välttämisen ja relativismin tapaisia,

¹¹ Leena Huiman 1989 kirjassa "Jumala peilissä" käsitellään perusteellisesti "laittomuuden salaisuutta" (2 Tess 2:7), josta tässä juuri on kyse.

¹² En puutu tässä yhteydessä siihen, että kyseessä on *naturalistinen virhepäätelmä*, joka rikkoo *Humen giljotiiniksi* kutsuttua periaatetta vastaan: olemassaolevasta päätellään toivottuun (ks. esim. Niiniluoto 1994, 36, Harva 1978, 44). New Age-oppien edustajalle tietysti sopisi mainiosti, jos *Sein* = *Sollen*, koska hänen loputtomien heijastusten "peilimaailmassaan" *Sein* = *Scheinen*.

¹³ Tässä voi huomata, että jotkut "yleisesti hyväksytytkin" *persoonallisuuden kehitysteoriat* saattavat olla kristillisesti arveluttavia. Esimerkiksi Erik H. Eriksonin teorian 3., 4. ja 5. vaiheen kehityskriisien *positiivisten* ratkaisujen voi kuvitella helposti etäännyttävän "etsikköaikaa" elävän Jumalan lapsen oikeasta Isästään.

kristillisyydelle vieraita asioita. Silloin vakaumuksellinen kristitty osoittautuukin yllättäen *maanpetturiksi* tai ainakin uuden Sivistys-Suomen viholliseksi. Tällaistaahan ovat ounastelleet kristittyjen suhteen niin Rudolf Steiner kuin uudemmatkin *New Ager* profeetat: Raamattuun pitäytyvä kristitty on pian kehityksen este, joka täytyy jotenkin "auttaa" pois (mutta vrt. myös *Joh 16:2-4*).

Lyhyesti: **Klassinen humanismi** inhimillisyyttä korostavine arvoineen lienee muuten OK, paitsi että ihmismi on relativismia ja "usko ihmiseen" voi jo olla vaihtoehto uskolle Jumalaan. Uusi "**psykologinen humanismi**" puheineen jatkuvasta henkisestä kehityksestä ja kasvusta on sen sijaan selvästi *New Agea*, johon pätee se, mitä Raimo Mäkelä sanoi 29.8.92 IltaSanomien haastattelussa: "*Omaksuessaan Uuden aikakauden ajattelun kristitty luopuu kristinuskosta - tietoisesti tai tietämättään*".

Olen edellä yrittänyt osoittaa, että sama pätee pitkälti myös postmoderneihin tieto- ja todellisuuskäsityksiin, ylenpalttiseen kokonaisvaltaisuuden ja uutuuden korostamiseen, sekä relativismiin ja uuteen hermeneuttiseen pragmatismiin. Kiitos Jumalalle, että tuollaisten oppien *vastustamiseen* löytyy vielä kosolti puhtaasti *filosofisiakin* perusteita.

...

Voisimmeko päättää tämän esityksen laulamalla yhdessä **kaksi keskimmäistä säkeistöä** virrestä 170, *Jumala ompe linnamme?*

On turha oma voimamme vääryyden valtaa vastaan.
Me turman vallat voitamme Herrassa ainoastaan.
Hän, Kristus, kuningas, on voitonruhtinas,
lyö joukot helvetin, ne tallaa jalkoihin
ja voiton meille saattaa.

Jos täytyisikin maailma nyt valheen enkeleistä,
niin pimeys ei voittoa kuitenkaan saisi meistä.
Ne olkoot raivoissaan ja syöskööt kiukkuaan.
Nyt valheen vallat on jo saaneet tuomion.
Ne yksi sana kaataa.

Saksassa 1531
Martti Luther psalmin 46 pohjalta 1536,
Ruots. 1536. Suom. Jaakko Finno virsikirjaan 1583.